

УДК 330.3

А. В. Кудінова,
к. е. н., доцент, доцент кафедри політичної економії факультетів
управління і управління персоналом та маркетингу,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана", м. Київ

ПРОБЛЕМА ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СПОЖИВЧИХ ВІДНОСИН: ЕКОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

A. Kudinova,
Ph. D., Associate Professor, Department of political economy of human resources and marketing faculties,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

THE PROBLEM OF STATE REGULATION OF CONSUMER RELATIONS: ENVIRONMENTAL ASPECT

Стаття присвячена вивченню проблеми регулювання відносин споживання, її екологічної складової. Період становлення індустріальної економіки, безпрецедентного за потужністю та швидкістю масштабів людського втручання в природні процеси, бурхливого нарощення обсягів виробництва, побудованого на ідеї нескінченної кількісної експансії за рахунок розширення виробничих можливостей людства та заміни людського труда активним використанням ресурсів, що вимагає їх надексплуатації, призвів до різкого погіршення екологічної ситуації в світі. Дана проблема набуває глобального характеру, оскільки країни, що переходять на постіндустріальну стадію цивілізаційного розвитку, завдяки посиленню процесів інтеграції та інтернаціоналізації, мають можливість, з одного боку, використовувати ресурсну базу слаборозвинутих країн та забезпечувати власний сталий розвиток, а з іншого — зберегти гедоністичну, марнотратну модель споживання. В той же час, надзвичайна привабливість споживчої моделі суспільства масового споживання підштовхує країни, що розвиваються до розширення виробництва, а це загрожує новими екологічними кризами.

Крім того, сучасний виробник, який прагне не стільки максимізації прибутку, скільки максимізації нарощення виробничих потужностей, використовує для досягнення своєї мети потужний арсенал рекламно-маркетингових засобів, вслякю підтримує нераціональне, надмірне споживання, покупку індивідом не об'єктивно необхідного, а суб'єктивно привабливого. Все це вимагає активної участі держави, свідомої політики формування екологічно відповідальної моделі споживання.

The article is devoted to the problem of regulating relations of consumption, its environmental component. The period of the industrial economy, unprecedented in power and speed scale human intervention in natural processes, the rapid increase of production volumes, built on the idea of infinite expansion through quantitative expansion of production capacity and replacement of human labor active use of human resources, which requires them to over-exploitation has led to a sharp environmental degradation in the world. This problem is of global nature, as countries that are moving to the post-industrial stage of development of civilization, thanks to the process of integration and internationalization have an opportunity, on the one hand, to use the resource base of underdeveloped countries and ensure their own sustainable development, and on the other, to keep hedonistic wasteful model of consumption. At the same time, extraordinary consumer appeal of the model society of mass consumption encourages developing countries to expand production, which is fraught with new environmental crises.

In addition, a modern manufacturer that aims not only to maximize profit maximization as increasing production capacity, uses to achieve its goal of a powerful arsenal of advertising and marketing tools, fully supports irrational, excessive consumption, purchase individual is not objectively necessary and subjectively attractive. All this requires the active participation of the state, the conscious policy of forming environmentally responsible consumption patterns.

*Ключові слова: споживання, індустріальна модель споживання, екологічно відповідальна модель споживання.
Key words: consumption, industrial model of consumption, environmentally responsible consumption patterns.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Відомий англійський економіст Дж. Мілль зазначав, що технічний прогрес дозволить забезпечити людині задоволення не лише матеріальних, але й освітніх, есте-

тичних та інших соціальних потреб; людина прагне більш високої якості життя, спілкування з природою, виникає потреба у свідомому регулюванні своєї економічної діяльності; інакше, можливо, природа сама, самостійно відновить баланс та рівновагу, що порушені людиною. Тому модифікація індустріальної моделі споживання, є, на наш погляд, об'єктивно обумовленою, а од-

ним з сучасних модифікаційних трендів у споживчих відносинах є неоднозначна, проте яскраво виражена екологізація: "для досягнення сталого розвитку та більш високої якості життя для всіх людей, держави мають обмежити та ліквідувати нежиттєздатні моделі виробництва та споживання та заохочувати відповідну демографічну політику" [1].

В умовах глобальної економіки відбувається зрощування інтересів бізнесу та держави, в результаті чого остання все більше виражає інтереси корпорацій. З точки зору екологічної складової економічної політики відбувається звуження національних інтересів щодо захисту природи до меж корпоративних об'єднань відносно навколишнього середовища. При цьому для великих компаній глобальна конкуренція за світовий капітал стає все більш жорсткою, і саме держава допомагає ТНК на міжнародній арені. Разом з тим, зростаючий розрив та відчуження інтересів транснаціонального бізнесу від інтересів держави, нації, призводить до зростання зацікавленості ТНК "обійти" національні правила та екологічні стандарти.

Тобто в умовах сучасних трансформацій, посилення суперечностей інтересів між виробником і споживачем, надзвичайної потужності транснаціонального капіталу, модифікується і роль держави у регулюванні виробничо-споживчих відносин, його екологічної складової.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Зміст, закономірності та особливості економічних механізмів реалізації екологічної політики досліджено у працях провідних вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема О. Білоруса, Д. Дайнена, Г. Колодко, Ю. Макогона, С. Роузфілда та багатьох інших. Вивченню економічних механізмів захисту навколишнього середовища присвячені дослідження С. Агібалова, Дж. Брадена, Г. Гауффе, Р. Сорси, І. Ямпольської та інших. Проте проблема екологічної взаємодії споживача, виробника (особливо виробника транснаціонального рівня) та держави в сучасних умовах досліджена недостатньо і потребує змістовного та обгрунтованого вивчення.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою цієї статті є вивчення тенденцій, вимог та напрямів оновлення функцій держави в регулюванні відносин між виробником та споживачем в контексті екологізації соціально-економічного розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Західноєвропейська індустріальна модель споживання, побудована переважно на протестантських цінностях, передбачала активну діяльність по перетворенню світу: людина, яка сприймала себе як знаряддя Богу, вважала можливим, і навіть необхідним будь-яке втручання в природні процеси, їх насильницьке перетворення (без аналізу негативних наслідків цього втручання). Щодо східноєвропейської моделі, то комуністична ідеологія, що закликала перетворювати навколишній світ "в інтересах людини" і "в цілях створення матеріальної бази комунізму" (зміна руслу річок, затоплення заплавної земель штучними морями, розорювання цілин, бездумне знищення лісових багатств), призвела до трагічних результатів безграмотного господарювання та уявлень про необмежені "перетворюючі" можливості людини.

Тобто індустріальне суспільство на виклики відповідає не стільки власною трансформацією, скільки трансформацією середовища, а прискорення обороту товарів, забезпечуючи величезні прибутки, робить сучасну технократичну споживачку цивілізацію ненаситною в принципі; речі купуються та викидаються для того, щоб їх місце зайняли вдосконалені (іноді умовно вдосконалені) еквіваленти.

Проблема загострюється і тим, що якщо країни, що демонстрували тривалий час зростаючі темпи росту, сьогодні за відсутності таких можливостей шукають шляхи подолання об'єктивної обмеженості ресурсів, то країни колишнього соціалістичного табору, країни "третього світу" сконцентровані на випереджаючому зростанні, основним критерієм якого обирають стиль та обсяги споживання: "жага до досягнення сучасного споживачього стандарту, який постійно еволюціонує, пронизує мотивацію сотень мільйонів людей, які цього стандарту не досягли (особливо в країнах, що розвиваються), іноді змушуючи представників бідних верств населення ще більше погіршувати своє становище, коли вони воліють суб'єктивно привабливе (телевізор, автомобіль) об'єктивно необхідному (нормальному харчуванню, освіті дітей). Ця жага перетворюється у багатьох суспільствах на масову ідеологію та вирішальну ціль, залишаючи їх глухими до застережень про катастрофічні екологічні наслідки марнотратного споживання та призивів до його раціонального обмеження" [2, с. 7].

Крім того, все більше ресурсів людство змушено спрямовувати на діяльність, яка раніше була виключно прерогативою природи — знешкодження відходів, очищення повітря, регулювання паводків, боротьба з сільськогосподарськими шкідниками, відновлення поживних елементів ґрунту.

Саме тому все більшій популярності набувають ідеї екологізації споживання, оскільки це є запорукою високої якості життя, фінансової економії (наприклад, наочні заходи), багаторазового використання обмежених ресурсів, підвищення національної безпеки (конкуренція за ресурси є однією з ключових причин міжнародних конфліктів, а ефективність виробництва та споживання дозволяє за рахунок одного і того ж самого обсягу ресурсів задовольнити більшу кількість потреб, знизити нездорову залежність від ресурсів) тощо.

Для вирішення екологічної проблеми в глобальному масштабі необхідна зміна ціннісних орієнтацій та норм поведінки щодо природи; необхідний перехід від принципу насильницького перетворення природи до принципу гармонії; необхідне введення міжнародного, глобального контролю за шкідливими виробництвами, прийняття законів про обов'язкові заходи охорони природи та сурових санкцій до порушників. І тут ми стикаємось з трикутником учасників: держава (наднаціональні органи) — споживач — виробник (в тому числі транснаціональний виробник).

Діяльність держави на сьогодні є, скоріше, фрагментарною, мінімальною необхідною реакцією на небезпечні (для ринку, капіталу тощо) екстерналії, які реалізуються, принаймні в розвинутих країнах, за рахунок виснаження природних ресурсів в усьому іншому світі, забрудненні навколишнього середовища, перенесення шкідливих виробництв в країни, що розвиваються. В результаті, виникає жорстка суперечність: більша частина природних ресурсів сконцентрована в країнах, де найбільш жорстко експлуатується природа, де більше розвиваються брудні технології, де майже не реалізуються природноохоронні програми. Економічне становище цих країн виявляється найбільш складним, існуюча система ціноутворення не враховує витрати на відтворення біогеоценозів, а в умовах, коли світ наближується до абсолютного виснаження природних ресурсів, ці витрати обов'язково мають стати складовою сучасного балансу між суспільством та природою. Інтереси розвинутих країн такої моделі використання природних ресурсів зрозумілі, проте парадокс в тому, що зацікавленість в її збереженні демонструє і еліта країн третього світу: хижачьке використання невідворюваних ресурсів приносить їй суттєві поточні вигоди (хоча в деяких невеличких країнах, наприклад, ОАЕ, населення також отримує частину вигід).

Подібна політика господарювання, наприклад, в сільському господарстві призводить до колосальних

суспільних втрат та важких наслідків: за оцінками Світової організації з охорони здоров'я, щороку майже 400 тис. людей вмирають, а 3 млн людей страждають від серйозних отруєнь пестицидами, не враховуючи великої кількості не задокументованих помірних випадків. У такому контексті, на наш погляд, зростає роль суспільства та держави, їх контролю та регламентації діяльності виробників. Наприклад, водопостачальні компанії Мюнхену та Лейпцигу (Німеччина) стимулюють (передусім фінансово) фермерів до органічних методів господарювання, оскільки це дешевше, ніж видалення хімікатів з питної води після фермерського господарювання.

На складну екологічну політику впливають різні зміни, в тому числі і не зафіксовані законодавчо. Ключовим мотивом у прийнятті рішень політиків нерідко є ідея залишитися у владі (через часткове задоволення певної частини електорату), а не досягнення максимального рівня суспільного добробуту; тобто міркування, пов'язані з перевиборами, суперечливо впливають на цей основний компроміс. Якщо репутаційні ефекти та посилення суспільного контролю сприяють тому, що переслідування політиком своїх особистих цілей сьогодні негативно відобразиться на виборах завтра, то політик обере оптимальну, з точки зору суспільства, екологічну позицію.

У той же час, якщо внесок у передвиборчу кампанію важливий для переобрання і явно співвідноситься з інформаційними рентами різних груп інтересів, то політики змушені йти на більш серйозні викривлення на користь тих груп, що їх підтримують. Тобто в ХХІ ст. країни змагаються за інвестиційні потоки, роботу та зростання, які можуть дати корпорації, і політикам необхідно більше засобів для того, щоб конкурувати зі своїми суперниками та завоювати довіру електорату. В результаті корпорації, по суті, починають захоплювати територію, що неприпустимо для політиків усього світу".

Як поєднати реальні інтереси бізнесу, з одного боку, та інтереси суспільства у захисті навколишнього середовища — з іншого? По суті бізнес- та екологічний інтереси суперечать один одному. Проте виробник змушений враховувати той факт, що в сучасних умовах неможливо думати лише про задоволення окремих клієнтів, необхідно враховувати інтереси суспільства в цілому. Ядро нової бізнес-філософії в тому, що екологічність продукту на всіх фазах його виробництва та просування стає все більш вагомим аргументом в момент його продажу. Тобто виробникам необхідно повернути від суто кількісного підходу, орієнтованого на використання матеріалів, енергії, одноразових продуктів економічного зростання до зростання, що мінімізує споживання ресурсів та використовує концепцію рециклічності.

У цілому, державна політика в напрямку екологізації виробництва і споживання має змінити акцент суспільного розвитку на самодостатність, справедливість та якість життя, а не на кількісне зростання промислового виробництва, а для цього необхідне щось більше, ніж виробництво та передача технологія, а саме — зрілість суджень, співчуття та мудрість [3]. Держава має розробити механізм співпраці з великими бізнес-структурами через встановлення рамкових умов у відповідності з якими гравці будуть встановлювати правила гри. Ключова ціль держави при цьому — позитивний кінцевий результат для навколишнього середовища. Наприклад, уряд Баварії погоджує з представниками промисловості та бізнесу певні стратегічні цілі щодо захисту населення та навколишнього середовища, а сторони-партнери беруть на себе лише зобов'язання відносно досягнення цілей, шляхи в цьому напрямку вони визначають самостійно. Тобто відбувається скорочення бюрократичних та адміністративних обмежень за рахунок збереження контрольних функцій з боку держави і спрямованості заходів на попереджуючий характер [4, с. 5].

Парадоксально, але існуючі стратегії протидії екологічним ризикам, знов таки погіршують стан бідних та знедолених: виробники в посушливих районах нерідко відмовляються від вирощування вигідних сільськогосподарських культур заради мінімізації ризику, віддаючи перевагу культурам з меншою прибутковістю, але з більшою стійкістю до засух. Кліматичні шоки впливають на засоби існування по-різному. Вони знищують врожаї, скорочують можливості працевлаштування, підвищують ціни на продукти, руйнують власність, змушуючи людей обирати. Заможні домогосподарства можуть подолати ці перешкоди завдяки приватному страхуванню, власним заощадженням, продажам частини активів, тобто вони здатні зберегти поточне споживання, плавно згладжуючи його без зниження виробничого споживання та руйнації людського потенціалу. Представники бідних домогосподарств обмежені в доступі до систем страхування, мають низькі та нестабільні доходи, їх активи вкрай обмежені, тому, щоб зберегти поточний рівень споживання, вони змушені розпродавати виробничі активи, тим самим втрачаючи можливість отримання доходу у майбутньому, проте додаткове скорочення доходів призведе до скорочення витрат на харчування, здоров'я, освіту.

ВИСНОВКИ

Сучасна модель розвитку, яка представляється бажаною та ідеальною для тих країн, що стоять на шляху наздоганяючого зростання, і відповідно, притаманний цієї моделі тип споживання — гедоністичний та марнотратний, є екологічно нестійкою.

При цьому більшість товарів та послуг, які реалізуються сьогодні, не відображають всіх природоохоронних та соціальних витрат виробництва та споживання. Тому держава, розробляючи екологічні стандарти як регламентовані характеристики стану природних систем або вимоги до результатів та видів діяльності людини, що забезпечують збереження здоров'я людини, його повноцінний соціальний розвиток та підтримку екологічних функцій природи, має враховувати не лише стратегію соціально-економічного розвитку, але й наявний рівень екологізації споживання.

Література:

1. Доповідь конференції ООН по проблемам навколишнього середовища. — Стокгольм, 5—16 червня. — 1972.
2. Дилигенский Г. Глобализация в человеческом измерении // Мировая экономика и международные отношения. — 2002. — № 7. — С. 4—13.
3. Мидоуз Д., Рандерс Й. За пределами допустимого. — М.: Прогресс, 2003.
4. Калер Х. Національна держава поки що продовжує жити // International Politic. — 2000. — № 7. — С. 3—15.
5. Inglehart R. Modernization and Postmodernisation. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies. — Princeton, 1997.

References:

1. The United Nations (1972), "Report of the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm, 5—16 June 1972", available at: <http://www.un-documents.net/aconf48-14r1.pdf> (Accessed 9 January 2011).
1. Diligenskij, G. (2002), "Globalization in the human dimension", World Economy and International Relations, vol. 7, pp. 4—13.
2. Midouz, D. Randers, J. (2003), Za predelami dopustimogo [Outside permissible]. Progress, Moscow, Russia.
3. Kaler, H. (2000), "The national government still continues to live", International Politic.
4. Inglehart, R. (1997), Modernization and Postmodernisation. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies, Princeton University, Princeton, USA.

Стаття надійшла до редакції 11.06.2015 р.